

ISTARSKI KAŠTELI

Utvrđena naselja na području Poreštine

PRIPREMILI:

Krešimir Regan i Branko Nadilo

Dvigrad je najveća istarska ruševina koji nije srušila vojska, poharao požar ili potres, pa posjetitelji mogu vidjeti kako je nekad izgledao stari istarski gradić

Na prostoru od ušća rijeke Mirne na sjeveru i Linskoga zaljeva na jugu te zapadno od državne ceste Buje – Pula nalazi se Poreština, geografsko-povijesna regija u zapadnome dijelu Istre, nazvana prema najvažnijem naselju cijeloga područja – gradu Poreču. To je povijesno-geografska regija gdje na površini od 350 km² u 178 naselja živi 26.229 stanovnika. Još je od histarsko-rimskih vremena bila dobro naseljena, o čemu između ostalog svjedoče ostaci brojnih utvrda, gradinskih i otvorenih naselja (Picugi, Mordele, Sv. Anđeo i dr.), rimskih građevina (rustične vile u Červaru, Sorni, proizvodni centar u Lorunu i sl.), a gradnja se i dalje nastavljala tijekom cijeloga srednjega i novog vijeka sve do naših dana.

U prošlosti je Poreština obuhvaćala znatno manju površinu, a danas se dijeli na nekoliko mikroregija, nazvanih prema središtima s nekadašnjim utvrđenim naseljima i kaštelima. Iako se danas u nju svrstavaju još neka naselja u unutrašnjosti (Kaštelir i Vižinada) te uz obalu (Vrsar i Tar), neke smo već predstavili u želji da prikazemo sve kaštele uz rijeku Mirnu (okosnicu sjevernog dijela poluotoka), a obalne gradove zasad preskačemo jer nastojimo najprije prikazati sve istarske kaštele u unutrašnjosti poluotoka.

Naselje poznato po zvjezdarnici

Stoga pregled kaštela Poreštine započinjemo **Višnjanom** (tal. **Visignano**), naseljem i općinskim središtem u zapadnoj Istri koje se nalazi 13 km sjeveroistočno od Poreča, na županijskoj cesti

Poreč – Tičan – Karojba. Smatra se da je njegovo ime Vissignanum ili Vicinia-nus izvedeno od latinske riječi *vicinus* (u blizini) još u 2. st. pr. kada je nakon rimske okupacije to područje predano rimskim veteranima koji su tu, pokraj Poreča, osnovali agrarnu koloniju (*praedium* ili *fundus*). Ime je bilo prikladno i u srednjem vijeku jer je Poreču bilo najbliže od svih gradskih feuda. Valja dodati da neki smatraju kako ime potječe od naziva nekog rimskog veterana, ali i da se u nekim starim dokumentima Višnjana spominje i u obliku Guissignanum, kao i da je zabilježen i oblik Vižinijan.

Višnjana je nadaleko poznat po svojoj zvjezdarnici koja je s dosad otkrivenih ukupno 1748 nebeskih tijela među desetak najuspješnijih na svijetu

Višnjana je nadaleko poznat po svojoj zvjezdarnici, atipičnoj ustanovi za motrenje i istraživanje svemira koja je osnovana 1976. godine na tavanskom prostoru usred Višnjana, a osnovao ju je nastavnik Korado Korlević. Poslije se amatersko astronomsko društvo sa zvjezdarnicom iz toga nevelikoga istarskog gradića i općinskog središta (674 stanovnika prema popisu iz 2011., cijela općina 2266) razvilo u institut i izgradilo novu zvjezdarnicu u obližnjem selu Tičanu. Ta je zvjezdarnica s ukupno dosad otkrivenih 1748 nebeskih tijela (uglavnom asteroida) svrstana među desetak najuspješnijih na svijetu.

Manje je, međutim, poznato da se Višnjana unatoč svojim antičkim korijenima razvio tek u srednjem vijeku kao manje utvrđeno naselje na brijegu s kojeg se otvara širok pogled na zapadnu Poreštinu. Upravo taj dominantan položaj i radialno-kružna urbana struktura nedvojbeno svjedoče da je i to naselje izgrađeno na mjestu prapovijesne histarske gradine i potom uključeno u sklop rimskoga porečkog agera. Vjerojatno je to naselje bilo u međuvremenu napušteno jer je urbani razvoj započeo tek u ranome srednjem vijeku. U dokumentima se prvi put spominje 1203. kada ga je porečki biskup ujedno i feudalni gospodar dao na uživanje Goričkim (Pazinskim) grofovima kao dio motovunskog feuda. S Motovunom je 1278. došao pod vlast Mletačke Republike, gdje je bio sve do njezine propasti 1797. godine. Administrativno je pripadao Motovunu sve do 1847. kada je postao samostalna općina.

Tlocrt stare urbane jezgre Višnjana

Teški uvjeti života i stalna novačenja zbog čestih ratova te raznovrsne

bolesti, posebno učestale epidemije malarije i kuge, uzrokovale su veliku depopulaciju koja je potaknula mletačku kolonizaciju novog stanovništva iz Dalmacije izbjeglog pred Osmanlijama tijekom cijelog 17. st. To je dovelo do gospodarskog i demografskog preporoda jer je Višnjan zahvaljujući plodnoj okolini te prometnom položaju i blizini obale u 18. i 19. st. znatno uznapredovao izvozom ulja i vina. O tom prosperitetu svjedoči i velika župna crkva Sv. Kvirika i Julite, jedna od rijetkih koja je posvećena mučenicima i svecima iz Tarza u Maloj Aziji (rodnom mjestu sv. Pavla), majci i trogodišnjem sinu (naziva se i Kirin i Kirijak) koji su 304. stradali u Dioklecijanovim progona.

Višnjan se nakon kolonizacije stanovništva iz Dalmacije u 18. i 19. st. gospodarski preporodio jer se zbog plodne okolice i blizine obale snažno razvio izvoz ulja i vina

Broj se stanovnika stalno povećavao sve do 1921. godine, kada je ih je zabilježeno čak 1986. Tada se grad znatno proširio hrptom brežuljka uz ceste prema istoku i zapadu. Višnjan je od 1918. u sastavu Kraljevine Italije i tada započinje proces postupne talijanizacije domaćega hrvatskog stanovništva koja dolaskom fašista 1922. postaje sve nasilnija. Hrvati su uglavnom protjerani, a preostali su prisilno talijanizirani. Nakon toga je Višnjan slijedio političku sudbinu Istre i od 1945. je u sastavu Hrvatske.

Po svojoj je urbanoj organizaciji Višnjan jedan od mnogih srednjovjekovnih utvrđenih istarskih gradića koji su sačuvali izrazito kružni tlocrtni oblik unutar srednjovjekovnih zidina i ta zatvorena kružna formacija na vrhu brežuljka svjedoči o osobitome geostrateškom položaju toga dijela Istre i Poreštine. Konfiguracija je terena uvjetovala kružnu izgradnju ulica i zidina po linijama slojnica, što je i danas jasno uočljivo u prostornoj organizaciji prvotne srednjovjekovne jezgre.

Grad se dijeli na dvije međusobno čvrsto povezane urbane cjeline nastale u različitim dobima. Najstariji je dio položen na čunjastoj uzvisini iznad okolnog područja i u toj se središnjoj gradskoj jezgri nalaze sve negdašnje najvažnije svjetovne građevine (komunalna palača, gradska loža i patricijske palače), ali i crkvene (župna crkva s obrambenim zvonikom). Jugoistočno i istočno na padinama uzvisine smješteno je podgrađe koje je također bilo utvrđeno obrambenim zidinama. Višnjaski su bedemi već u 18. st. zbog gubitka obrambene važnosti većim dijelom srušeni i zamijenjeni ili uklopljeni u nizove novih zdanja baroknih i klasicističkih obilježja iako je stari dio grada sačuvao srednjovjekovnu urbanu strukturu sa središ-

i Julite iz 1833. koja zatvara trg sa sjeverne i zapadne strane. Ta jednobrodna i dugačka crkva, s velikom polukružnom apsidom i sakristijom te izrazitim klasicističkim pročeljem, monumentalnošću pomalo "kvari" rustičnu jednostavnost gradića. Pročelje je crkve pojačano kolonadom od četiri golema stupa koji pridržavaju trokutasti zabat sa stiliziranim Božjim Okom u čast zaštitnika crkve Sv. Kvirika i Julite. U crkvi je mnoštvo umjetničkih djela, a posebno se ističe glavni oltar sa svetohraništem i palom s likovima sv. Kvirika i Julite iz 17. st., slika Blažene Djevice Marije (rad poznatoga venecijanskog majstora Zorzi Venture iz 1598.) te stropne slikarije s prikazom mučenja Sv. Judite, starozavjetne mučenice.

Crkva Sv. Kvirika i Julite u Višnjaju

njim trgov i uskim ulicama. Premda su se od obrambenih zidina sačuvali tek fragmenti, njihova se linija još uvijek može pratiti u obodnim zidovima poslije podignutih kuća. U središtu je tog prostora prostrani trg s cisternom (šternom) i bunarskim grlom iz 1842. godine. Trg je s tri strane zatvoren građevinama, a zapadna mu je strana otvorena prema jugozapadu i središnjim dijelovima Poreštine.

Monumentalna crkva na glavnom trgu

Na najvišoj je točki starog dijela naselja već spomenuta župna crkva Sv. Kvirika

Crkva je izgrađena na mjestu starije iz gotičkog razdoblja crkve u kojoj je u 15. st. donesena presuda o granicama teritorija Poreča i Motovuna. Od nje je sačuvan samo zvonik, započet u kasnogotičkome, a dovršen 1760. u baroknom stilu. Riječ je o masivnome peteroetažnom tornju (visine 27 m) pravokutnog tlocrta koji je natkriven poligonalnim tamburom i osmerostranom piramidom, a građen je od fino klesanih velikih kamenih kvadra s vijencima. Donji su dijelovi zvonika opremljeni manjim prozorima, a najviši je kat otvoren biforama na sve četiri strane svijeta. Nad srednjovjekovnom četverokutnom kulom pokraj zvonika podi-

Stara gradska jezgra Višnjana (pogled s jugoistoka)

gnuta je početkom 17. st. gradska loža. Srušena je 1765. i na njezinom je mjestu podignuta barokna loža s pogledom na cijelu porečku obalu, od Umaga do Vrsara. Kvadratna je to građevina koja je s tri strane otvorena stupovima i pokrivena niskim pravokutnim piramidalnim krovom. S južne strane trg zatvara današnja općinska palača, na koju se naslanja dio negdašnjih fortifikacija sa sačuvanim unutrašnjim gradskim vratima, zvanim Vela ili Stara vrata (Porta Grande ili Porta Vecchia), ukrašena grbom mletačkoga lava koja su oblikom gotovo istovjetna onima u Gologorici.

Od ostalih građevina vrijedi još istaknuti crkvu Sv. Antuna Pustinjaka na ulazu u stari dio naselja, pokraj negdašnjih donjih gradskih vrata, zvanih Mala vrata (Porta

Piceola). Manja je to jednobrodna gotička građevina iz 14. st. s iznimno velikom preslicom iznad ulaza, zidana je duguljastim i pravilno oblikovanim i pažljivo klesarski obrađenim tesancima. Unutrašnjost je oslikana zidnim slikama majstora Dominika iz Udina iz 16. st. sa scenama iz života Isusa Krista i sv. Antuna, a ima i više glagoljskih grafita iz 16. i 17. stoljeća. Nedaleko od Višnjana ostaci su srednjovjekovne crkve i samostana Sv. Mihovila pod zemljom koji se u izvorima spominje od 9. st. [1 - 3].

Palača na mjestu starog kaštela

Sljedeći je kaštel na širokom prostoru između Poreča i Pazina **Sveti Ivan od Šterne** (tal. **San Giovanni della Cisterna**), smješten u središtu manjeg naselja, tri kilometra sjeverno od Baderne u općini Višnjan na lokalnoj cesti za Majkuse i Muntrilj, petstotinjak metara istočno od državne ceste Pula – Buje. Poput brojnih drugih istarskih kaštela ili naselja istog imena, prvi je dio imena nastao prema crkvi Sv. Ivana iz 14. st.,

Detalj iz sjedišta Višnjana

a dočetak prema izvoru vode koji je u prošlosti bio kaptiran u sklopu zasebne cisterne.

U dokumentima se Sveti Ivan od Šterne prvi put spominje 1102. u već toliko puta isticanoj darovnici markgrofa Ulrika II. akvilejskoj crkvi kao selo Cisterna (Villa Cisterna). Vjerojatno je već u ranoj srednjem vijeku na tom mjestu postojala crkva sa selom kao feudalnim posjedom. Nakon što je 1420. Venecija osvojila Akvileju, Sveti Ivan postao je dijelom Mletačke Republike koja ga je davala u posjed raznim plemićkim obiteljima. Poput širega okolnog područja, Sveti Ivan od Šterne u ratovima i bolestima također je izgubio velik dio stanovništva, pa su ga mletačke vlasti u 16. st. naselile izbjeglicama pred Osmanlijama iz Dalmacije, Albanije i Crne Gore.

Tlocrt dvorca i parka Svetog Ivana od Šterne

Među vlasnicima Svetog Ivana od Šterne spominju se mletačke plemićke obitelji Apollonio, Scampicchio i Gravisi (poslije markizi Polesini) koji su 1688. posjed stekli ženidbom odnosno kao miraz posljednje nasljednice plemićke obitelji Scampicchio. Ta je plemićka obitelj na glavici brežuljka (297 m), na mjestu gdje je bio stariji kaštel, izgradila dvorac s parkom i mnoštvo okolnih zgrada u paladijanskom stilu, navodno prema nacrtima koje je izradio slavni graditelj Andrea Palladio (1508.-1580.), a projekt je naručen još u doba kad je gospodar Svetog Ivana od Šterne bila plemićka obitelj Scampicchio. Novi je kaštel opremljen monumentalnim klasicističkim pročeljem, širokim pristu-

pnim stubištem i velikim srednjim salonom u ulaznom dijelu prizemlja. Izvorno je stubište dvorca krajem 19. st. obitelj Polesini preselila u svoju raskošnu vilu na otoku Svetog Nikole pokraj Poreča.

U Svetom Ivanu od Šterne izgrađen je dvorac s parkom i mnoštvom okolnih zgrada, vjerojatno prema nacrtima slavnog graditelja Andrea Palladija.

Razumljivo da je glavna rezidencijalna zgrada ujedno i najveća, dok su ostale građevine, raspoređene uokolo unutrašnjega pravokutnog dvorišta, imale gospodarsku namjenu. U dvorištu je i barokna cisterna okružena niskim zidom, s bunarskim glomom i lijepo izvedenim kovanim detaljima. Just Ivetac tvrdi da se dio jedne četverouglaste kule starijega kaštela još može prepoznati na sjevernoj strani kompleksa. Dvorac ima uređeni park i ograđen je visokim zidom, a kroz stražnji se izlaz dolazi do slavne "šterne".

Zapadno je od dvorca crkva Sv. Ivana s grobljem koja se prvi put spominje 1258. godine. Sadašnja je crkva izgrađena u 16. st. na mjestu starije iz 14.

st., pa se pretpostavlja da je obnova povezana s uspostavom istoimene župe 1580. Crkva je jednobrodna građevina sa sakristijom i 25 m visokim zvonikom podignutim posred glavnog pročelja i s glavnim ulazom u crkvu. Unutrašnjost je crkve ukrašena s četiri oltara, kamenom krstionicom, škropionicom na stupu, pjevalištem iznad ulaza te kamenom pločom s glagoljičko-latiničnim (hrvatsko-talijanskim) nadgrobnim natpisom iz 1595. Glagoljski popis godišnjica (početak 17. st.) i matične knjige krštenih (početak 18. st.) danas su pohranjene u arhivu HAZU u Zagrebu [3, 4].

Središte mletačkog zapovjedništva

Sveti Lovreč (tal. **San Lorenzo del Pasenatico**) gradić je na Poreštini (312 stanovnika) i sjedište istoimene općine, a smješten je 13 km jugoistočno od Poreča, uz cestu Pula – Buje i pokraj raskrižja s cestama za Poreč, Vrsar, Barat i Kringu. Često se danas naziva Sv. Lovreč Pazenatički (kako glasi i talijanski naziv, a sličan je i venetski – San Lorenzo del Paxenatego), a zabilježeni su i nazivi Sveti Lovreč Paženatički, Sveti Lavrenac i Lovreč. Prvi je dio dvostrukog naziva nastao prema staroj crkvi Sv. Lovre na groblju, a drugi zato što je gradić svojedobno bio sjedište svih istarskih mletačkih posjeda izvan naselja (tal. paesi).

Gradić ima tipična gradinska obilježja i nastanjen je od prapovijesti, a u rimsko je doba bio sjedište zemljišnih posjeda, o čemu svjedoče brojni kameni natpisi u gradskoj loži. Počinje se utvrđivati u kasnoj antici i vjerojatno je bio razrušen tijekom Seobe naroda jer se prema nekim izvorima današnji Sveti Lovreč razvio na mjestu slavenskog naselja i da su ga osnovali Hrvati koji su u 7. st. preplavili Poreštinu. Pretpostavlja se da je od 10. st. bio središte feuda porečkog biskupa, a pod današnjim se imenom prvi put spominje 1030. kao "castrum Sancti Laurentii" u darovnici porečkog biskupa Engilmara koji je pulskome samostanu Sv. Mihovila darovao jedan samostan u Poreču i neke posjede u okolici. Potrebno je također istaknuti da se to utvrđeno naselje u 11. st. i prije Mlečana nazivalo i Sveti Lovreč od Lima (San Lorenzo do Leme). Sveti Lovreč je najkasnije od polovice 12. st. pod vrhovnom zaštitom istarskih markgrofova i organiziran je kao gradska općina ili komuna koja je već 1186. ratovala s Porečom za kaštel Gradinu. Stoga se čini da je to nakon Trsta, Pule i Kopra bila prva organizirana ruralna općina u Istri. Utvrđenim je naseljem upravljala opća skupština žitelja na čelu s podestatom, da bi od 1256. gradom još upravljao i gastald u ime vrhovnoga feudalnoga gradskog gospodara – akvilejskog patrijarha.

U Svetom Lovreču bilo je zapovjedništvo za cijeli istarski mletački posjed izvan gradova pa stoga se i naziva Sveti Lovreč Pazenatički

Monumentalni dvorac u Svetom Ivanu od Šterne

Tlocrt utvrđenog središta Sv. Lovreča

Pod mletačkom je vlašću od 1271. kada se dobrovoljno stavio pod zaštitu Republike Svetog Marka. Od 1304. u njemu djeluje već spomenuto zapovjedništvo za cijeli mletački izvangradski dio Istre na čelu s kapetanom, ujedno i podestatom. Jednogodišnjem je kapetanu glavna zadaća bila briga o vojnoj sigurnosti mletačkih posjeda prema Pazinskoj knežiji. Potom je 1356. Pazenatički kapetanat podijeljen u dva dijela, jedan je za područje južno od Mirne ostao u Svetom Lovreću, a drugi je za sjeverne predjele u Umagu odnosno Grožnjanu, da bi 1394. jedinstveni kapetanat bio premješten u kaštel Rašpor na Čičariji. Za mletačke je vladavine u nekoliko navrata grad i okolica naseljavala izbjeglicama iz Dalmacije.

Za narodnog preporoda Sveti Lovreč je jedno od žarišta hrvatske misli, pa je već 1898. otvorena hrvatska čitaonica koja je radila sve do kraja I. svjetskog rata kada su je zatvorile nove talijanske vlasti. Zbog nasilne talijanizacije i fašističkoga terora razvio se snažan antifašistički pokret koji je svoj vrhunac doživio 1943. kada se veća skupina boraca s

ovog područja priključila partizanima u Gorskom kotaru. Posljednjih se godina Sveti Lovreč zbog smještaja i očuvane graditeljske baštine razvija u poželjno turističko odredište, posebno stoga što s uzvisine puca pogled na pitoma polja, vinograde i maslinike te more u daljini.

Dvije čvrsto povezane urbane sredine

Grad se inače dijeli na dvije čvrsto povezane urbane cjeline nastale u različitim razdobljima. Prevladava najstariji dio koji je položen na čunjastoj uzvisini iznad okolnog područja. Urbana je to jezgra Svetog Lovreča izgrađena u obliku izduženog ovala s dvije koncentrične ulice koje prate smjer pružanja bedema na čijim su istaknutim točkama s vanjske strane podignute četverokutne kule. Upravo kružni tlocrt gradića i koncentrični sustav ulica upućuje na prapovijesnu tradiciju.

U velikoj mletačkoj obnovi gradskih bedema, koja je započela 1342. za kapetana-podestata Giovannija Contarinija, cijeli je prostor istočnog predgrađa s crkvom Sv. Martina opasan novim gotičkim gradskim bedemima sa snažnim kulama i gradskim vratima. Tako je Sveti Lovreč dobio velik i nepravilan

poligonalni oblik. Tim je potezom zidina obuhvaćen i negdašnji samostojeći romanički zvonik crkve Sv. Martina iz 11. st. koji je dobio obilježja kule i pretvoren u nova gradska vrata. Vrata su naknadno zazidana pa su od njih sačuvani tek tragovi kasnogotičkog portala iz 14. st. Ipak, u posljednje se vrijeme govori o njihovoj obnovi.

Najvažnija je gradska građevina Svetog Lovreča župna crkva Sv. Martina iz 11. st. – najveća romanička građevina u cijeloj Istri

Cijelim gradom dominira veliki Trg Placa gdje se sastaju negdašnji južni i istočni gradski prilazi. S južne su strane u gradskim bedemima vrata sa šiljatim gotičkim portalom iz 1407., a naknadno je (1547.) pokraj ulaza dodana kamena ploča s jednim pomalo neobičnim natpisom ("vidistis, videtis, videbitis" – vidjeli ste, vidite, vidjet ćete). Na vršku se gotičkog luka nalazi plosnata kamena čovjekolika pseća glava za koju se vjeruje da prikazuje hunskog vojskovođu Atilu kojega istarska predaja uvijek zamišlja kao čovjeka-psa. Zanimljivost je

Samostojeći zvonik i kula crkve Sv. Martina (snimio: N. Milčić)

Slika 9. Gradska vrata s gotičkim portalom

da su slični reljefi pronađeni u Kršanu, Vižinadi (Božje polje), Dvigradu i Žminju. Na trgu je i gradska lođa koja je prislonjena na južni zid crkve Sv. Martina, a sa zapadne i istočne strane su zgrade od kojih je dio podignut u smjeru pružanja negdašnjega starijega gradskog bedema.

Uz bedeme je smještena i najvažnija gradska građevina – župna crkva Sv. Martina. Iako Sveti Lovreč ime nosi prema prijašnjoj župnoj crkvi koja se nalazi na gradskom groblju, a možda je istoimena crkva bila prije i u središtu naselja, pozornost stručnjaka i posjetitelja znatno više plijeni ta crkva, inače najveća romanička građevina u cijeloj Istri (28,5 x 12 m). Sv. Martin je ranoromanička trobrodna sakralna građevina s tri polukružne istaknute apside koja dominira cijelim gradskim prostorom, a dojam dopunjuje već spominjani odvojeni zvonik u obliku kule i prislonjena gradska loža. Prvi se put u pisanim izvorima spominje 1177., a uglavnom se drži da je građena tijekom 10. i 11. st. Ostaci su zidnih slika iz 11. st., a to je niz svetaca u srednjem pojasu sjeverne i južne apside koji pripada skupini najstarijih očuvanih istarskih zidnih slika iako je uočljiv i nešto mlađi sloj iz 15. st. U crkvi je i kameni oltar sa sarkofagom koji je donesen iz Dvigrada, gotički kip

Bogorodice iz 14. st. i rezbareni poliptih iz 15. st. Sadašnje je pročelje iz 19. st. kada je crkva temeljito obnovljena. Brodovi su crkve odijeljeni arkadama što ih nosi 8 pari kamenih stupova. Valja istaknuti da su bočni brodovi gotovo upola manji od srednjeg, a da glavno pročelje nije ravno već zakošeno. Uz gradsku su ložu crkvi bočno pridodani i drugi sadržaji uglavnom crkvene namjene.

S izrečenim bi i prestajalo zanimanje za tu raskošnu i lijepu baziliku da nema ozbiljnih napisa koji je svrstavaju u starokršćansko razdoblje. To se ponajprije zaključuje prema odmjerenim proporcijama i načinu gradnje zidova. Treba pridodati i krajnju jednostavnost zidnih površina i povišeno začelje koje upućuje na ravenske utjecaje. Usto se tvrdi da se krak gradskih zidina, koje su se počele graditi u 10. st., naslanja na srednju crkvenu apsidu bez konstrukcijske veze. Da se zaista radi o romaničkoj ili ranoromaničkoj crkvi, tada bi se gradila usred naselja umjesto na rubu ili izvan naselja. Jedini stvarni argument o ranoromaničkom podrijetlu crkve jesu istaknute apside s izrazitim romaničkim karakteristikama, no i takve su crkve iz 5. i 6. st. pronađene u Istri.

Od ostalih značajnijih građevina potrebo je istaknuti i sadašnju grobljansku crkvu Sv. Lovre, po kojoj je cijeli grad do-

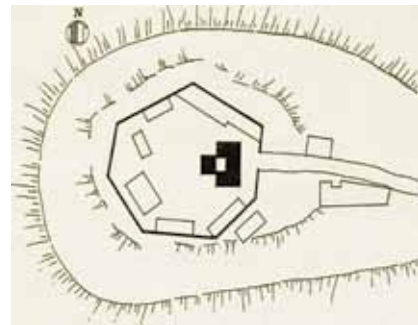
bio ime. Ta je građevina nesumnjivo iz predromaničkog razdoblja i posvuda se navodi da je građena u 8. st., a naknadno joj je, u 12. i 13. st., pridodan masivni romanički zvonik s biforama. Ponegdje se ističe da crkva ima i starokršćanskih tragova, a pokrivena je kamenim pločama i građena s obrađenim kamenom. Uz gradske se zidine nalaze ostaci benediktinske crkve iz 11. st. posvećene slabo poznatom svecu sv. Dorligu, a sačuvan je samo visoki zid s tri manja prozora. U blizini su bili i ostaci crkve Sv. Benedikta koja je pripadala istoimenom samostanu, ali ih je danas neoznačene gotovo nemoguće pronaći [2, 5, 6].

Tipično naselje elipsoidnog tlocrta

Na krševitom brežuljku što se uzdiže lijevo od vijugave ceste koja se od stare prometnice Pula – Trst iznad Limskog kanala odvaja prema Vrsaru, ostaci su još jednoga važnoga istarskog kaštela. Riječ je o **Gradini** (tal. **Calisedo** i **Geroldia**), srednjovjekovnom utvrđenom naselju u sadašnjoj općini Sv. Lovreč s kraja 11. ili početkom 12. st. Izgrađeno je za nadzor plovidbe Limskim kanalom preko kojeg je još od prapovijesti preko rimskoga doba i srednjega vijeka vodio put iz središnje Istre prema zapadnoj obali Istre. Naziv je kaštela nesumnjivo hrvatskog podrijetla, vjerojatno još i prije nego što je 1040. pod imenom *Castrum Calixedi* spominje kao posjed istarskog kneza Vecelina i njegove kćeri Acike, kneginje i poslije markgrofice. Ime Geroldia dobio je krajem 12. st. prema plemiću Giroldu iz Pule (*dominus Giroldus de Pola*) koji ga je od tršćanskog biskupa uzeo u zakup.

Crkva Sv. Martina s gradskom ložom

Tlocrt utvrđenog naselja Gradina

U dokumentima se prvi put spominje kao središte feuda kojega je Acika zajedno s limskim ribnjacima darovala tršćanskom biskupu Adalgeru, a od 1186. posjed je u zakupu već spomenutoga pulskog plemića Girola. Njegovi su potomci držali utvrdu i posjed sve do izumiranja 1592., a potom ga je mletačka vlast dodijelila obitelji Capello. Ta je obitelj držala utvrdu sve do kraja 18. st. kada je novim gospodarom postala rovinjska plemićka obitelj Califfi. Oni su Gradinu držali u posjedu sve do 1848.

Dvokatnica u Gradini na mjestu negdašnjeg kaštela

kada je ukinuto kmetstvo i provedena agrarna reforma, a naselje priključeno općini Sveti Lovreč. U godinama što su uslijedile često su se oko Gradine sporele porečka i sutlovrečka općina.

Da se ipak radi o jednom od starijih istarskih naselja svjedoči prapovijesna gradinska urbanistička struktura koju je poslije u cijelosti preuzelo srednjovjekovno naselje. Tipičan je to istarski srednjovjekovni gradić nepravilnoga elipsoidnog tlocrta, opasanog skromnim ostacima obrambenih zidova izgrađenih na smjeru pružanja starijega prapovijesnog bedema. Urbanističku shemu označava zgusnuta izgradnja seoskih kuća, staja i spremišta zbijenih na linijama pružanja negdašnjih zidova, ali i velika stambena dvokatnica izgrađena u središtu naselja na mjestu negdašnjega feudalnog kaštela iz 17.

ili 18. st. Od ostalih građevina vrijedi istaknuti neveliku župnu crkvu Sv. Andrije koja je izgrađena u 16. st. na mjestu prijašnje, a temeljito obnovljene 1720. godine. To je dugačka, uska i visoka jednobrodna građevina s preslicom iznad ulaza [1, 3, 4].

Najveća istarska ruševina

Opis kaštela na širokom prostoru između Poreča i Pazina zaključuje prikaz ruševina **Dvigrada** ili **Dvoigrada** (tal.

uspomenu na susjednu utvrdu, možda i da sačuvaju neka stečena prava. Od susjednog Parentina nema nikakva traga jer je stanovnicima Monkastela dugo služio kao kamenolom, što se poslije događalo i Dvigradu. Nije poznato ni koji je od kaštela prvi izgrađen jer Parentino nikad nije arheološki istražen.

Tlocrt utvrđenog Dvigrada

Duecastelli) čije se upečatljive ruševine nalaze pokraj Kanfanara na jednom od najvećih suženja te prirodne prepreke i pokraj sadašnjeg vijadukta Limska draga na Istarskom ipsilonu. Taj je predjel još u prapovijesti, posebno zbog blizine vode i plodnih polja, prepoznat kao pogodno mjesto za osnivanje naselja te nadzor prometa ljudi i robe, što potvrđuju i brojni arheološki nalazi.

Grad svoje neobično ime nosi (i u venetском se govoru isto nazivao – Docastelli) prema još jednom kaštelu koji se nalazio na susjednome jugozapadnom brdu zvanom Parentino (ili Kaštel Parentino), a koji je napušten još u ranome srednjem vijeku. Sadašnji se Dvigrad prije nazivao Monkastel (Montecastello – brdo s utvrdom), a zadržao je zajedničko ime i nakon propasti Parentina. Vjerojatno su žitelji Dvigrada htjeli sačuvati

Sasvim je sigurno da su oba kaštela izgrađena u rimskom razdoblju i da su služili kao sjeverna obrambena točka pulskog agera, a to su bili i za bizantske vladavine, što dokazuju i tragovi antičkog puta koji je od Pule vodio prema unutrašnjosti Istre. Nakon učestalih epidemija tzv. bubonske kuge, krajem 6. i početkom 7. st. dolaze prve slavenske skupine. Dvigrad se prvi put spominje 879. kada je u vlasti akvilejskog patrijarha koji će gradom upravljati nekoliko stoljeća. U borbama za vlast s Mlečanima akvilejsku vlast podržavaju Gorički knezovi. U sukobima Genove i Venecije

Dvigrad je 1354. razorio genoveški admiral Paganin Doria, a 1381. spalili su ga i Mlečani koji su sarkofag s moćima egipatskih mučenika sv. Viktora i sv. Korone odnijeli iz crkve Sv. Sofije u Sveti Lovreč. Dvigrad je od 1413. pod mletačkom upravom koja ga je i dodatno utvrdila. Uslijedile su brojne epidemije kuge i malarije, ali i doseljavanje izbjeglica pred osmanskim osvajačima iz Dalmatinske zagore. Tijekom Uskočkog

ma su i ostaci dvjestotinjak zgrada. To je izduženi ovalni gradić čije se urbano tkivo može podijeliti u pet različitih cjelina. Na zapadnoj je strani središnjega dijela bila vojna posada, a na jugozapadnoj obrtnici, dok su ostali prostori bili ispunjeni stambenim zgradama. Najvažnija je građevina cijelog naselja župna crkva Sv. Sofije, smještena na glavnom trgu među reprezentativnim zgradama na središnjoj i najvišoj zarav-

park, što je, barem sudeći prema stanju ruševina koje su mjestimice i opasne za posjetitelje, "vrlo teška misija".

U crkvi Sv. Sofije u Dvigradu sačuvani su starokršćanski tragovi iz 5. st., predromanički ostaci iz 8. st., a konačni je oblik dobila u romaničkom razdoblju

Pogled iz zraka na ruševine Dvigrada

rata između Venecije i Austrije 1615. Dvigrad je uspješno odolio opsadi, ali su teško stradala okolna naselja. Zbog toga su se stanovnici sve češće iseljavali, pa sredinom 17. st. u Dvigradu živi samo nekoliko obitelji. Potpuno je opustio 1714. kada je napuštena crkva Sv. Sofije i župa preseljena u Kanfanar. Postoje mnoge ruševine utvrda i gradina, ali je malo takvih mrtvih gradova poput Dvigrada koji je i najveća istarska ruševina, čak ga nazivaju i "istarskim Pompejima". Dvigrad nije srušen vojnom silom, ni poharan požarom ili potresom, pa stoga posjetitelji mogu zorno vidjeti kako je nekada izgledao stari istarski gradić s približno 1000 stanovnika. Opasan je dvostrukim obrambenim zidinama koje su povezane trima gradskim vratima. U sklopu unutrašnjih zidova su tri kule koje su u sadašnjem obliku izgrađene u 14. st. Među zidina-

ma su i ostaci dvjestotinjak zgrada. To je izduženi ovalni gradić čije se urbano tkivo može podijeliti u pet različitih cjelina. Na zapadnoj je strani središnjega dijela bila vojna posada, a na jugozapadnoj obrtnici, dok su ostali prostori bili ispunjeni stambenim zgradama. Najvažnija je građevina cijelog naselja župna crkva Sv. Sofije, smještena na glavnom trgu među reprezentativnim zgradama na središnjoj i najvišoj zarav-

ni Dvigrada. Posvećena je sv. Sofiji, pomalo mitskoj svetici koja je kao udovica iz Milana mučenički pogubljena zajedno s tri maloljetne kćeri Irenom (Vjera), Kionijom (Nada) i Agapom (Ljubav) za vladavine rimskog cara Hadrijana u 2. st. Njezin se spomendan slavi 30. rujna i ne treba je miješati s istoimenom sveticom koja se u mnogim zemljama zapadnog kršćanstva slavi 15. svibnja (ubraja se među tzv. "ledene svece" ili kultu nebeske Mudrosti (Sophia) koji se slavi u istočnom kršćanstvu. Sustavna su arheološka istraživanja počela 1954. i trajala desetljećima, a sada se obavljaju restauratorski zahvati i na crkvi i okolnim građevinama. Uz Ministarstvo kulture u financiranju sudjeluje općina Kanfanar, ali i susjedne talijanske regije koje novac namjenski dobivaju iz europskih fondova. Namjera je da se Dvigrad u budućnosti pretvori u arheološki

Crkva sa starokršćanskim tragovima

Istraživanjima je potvrđeno da je crkva građena u nekoliko navrata i da najstariji i najslabije sačuvan starokršćanski dio (fragment južnoga dijela apside) potječe iz druge polovice 5. st. Najvjerojatnije je to bila jednobrodna crkva s jednom upisanom polukružnom apsidom, na što upućuje činjenica da nije bila šira od kasnije građene predromaničke crkve iz 8. st. Čini se da je apside pokrivala veći dio začelja crkve i da je ujedno odjeljivala pastoforije koje su čuvale liturgijsko posuđe i posvećeni kruh (dijakonikon na jugu i protezisa na sjeveru). Vjerojatno joj je pripadao opustošeni oltarni grob ispred apside koji je najniži dio cjelokupnoga crkvenoga kompleksa. Druga je dvoranska crkva imala tri upisane apside, a vrijeme je izgradnje utvrđeno prema relativno dobro očuvanom podu i mnoštvu kamenih fragmenata ugrađenih u zidove ili podove. Čak je bilo moguće rekonstruirati i dio pergole (oltarne pregrade sa stupićima), a pleterni su motivi nedvosmisleno upućivali na razdoblje nastanka. Uostalom takvih je crkava u Istri zaista mnogo na koje podsjeća i tlocrtom (mlađi dio Sv. Šimuna u Guranu, Sv. Andriju u sklopu Eufrazijeve bazilike, Sv. Červara pokraj Bala...). I ta se faza Sv. Sofije u mnogim dijelovima nadovezuje na stariju crkvu jer su joj zajednički dvoranski prostor, ravno začelje i upisana apside. Na izgled i broj apside utjecao je liturgijski razvoj i nova oblikovna rješenja toga najvažnijega crkvenog dijela. Starokršćanska je apside bila uglavnom slobodnostojeća i na začeljni se zid samo oslanjala, a

Djelomično konzervirani ostaci crkve Sv. Sofije u Dvigradu

predromaničko je svetište završavalo s tri odijeljena prostora od kojih je srednji bio nešto veći, ali su apside nadsvođene školjkama s lukovima. Čini se da je tada crkva bila i temeljito oslikana. Nešto poslije toga (u 9. ili 10 st.) s južne su strane uz troapsidnu dvoransku crkvu dograđeni krstionica i zvonik, a potom, u ranoj romanici i sjeverna kapelica.

Sadašnji je oblik crkva dobila u doba romanike. Monumentalna trobrodna građevina pravokutnog tlocrta ima ravno začelje koje se sastoji od prije izgrađenih i prilagođenih dijelova. Apside su u tlocrtu polukružne, srednja je viša i veća, a južna pripada starijoj krstionici. Crkva je pretvorena u trobrodnu baziliku pa je znatno proširena i produljena. Srednji je brod neznatno uži od prijašnje predromaničke crkve, ali i gotovo dvostruko širi od pobočnih brodova koji su odijeljeni s pet pari četvrtastih zidanih stupova. Veći dio kamenih romaničkih ostataka pripada ciboriju koji je bio iznad oltarnog groba te ukrašen biljnim, geometrijskim i figurativnim motivima. Uzdužni su zidovi romaničke bazilike glatki i bez prozorskih otvora, pa je svjetlost ulazila kroz tri okrugla i četiri polukružna prozora na pročelju te kroz 12 visokih polukružnih prozora u povišenim zidovima srednjeg broda. Glavni je ulaz u baziliku bio s trga

Glavni ulaz u utvrđeni Dvigrad

na južnoj strani, pa sve to, ali i natpis na jednoj ploči, upućuje da je crkva izgrađena u 13. st. u doba razvijene romanike. U 14. i 15 st. na sjevernoj je strani izgrađena sakristija, a u sredini, oslonjena na stupove srednjeg broda, šesterostrana kamena propovjedaonica koja je poslije prenesena u crkvu Sv. Silvestra u Kanfanaru. Na jednoj je ploči sv. Sofija koja u rukama drži dva grada.

Krov se na crkvi srušio početkom 19. st. i otad crkva stalno propada. Stoga su svi brojni kameni fragmenti preneseni u muzejske zbirke, baš kao i ostaci predromaničkih fresaka. Ocijenjeno je, naime, da se ne bi mogli sačuvati usred ruševina kojima često lutaju brojni posjetitelji.

Ispred crkve bio je glavni gradski trg, okružen reprezentativnim zgradama – gradskom palačom na istočnoj strani, a na zapadnoj su bili prostori koji su pripadali kaptolu. Zapadno od bazilike bio je niz fortifikacijskih građevina koje su služile za smještaj vojne posade.

O burnoj prošlosti tajanstvenog Dvigrada postoje mnoge legende. Jedna gradnju dviju bliskih utvrda tumači takmičenjem dvaju divova, inače braće blizanaca, međusobno i sa zmajem od Limske drage oko lijepe ribareve kćeri.

Divovi su oglasili da će djevojku dobiti onaj koji prvi izgradi vlastitu kulu pa su to preko noći i učinili, svatko na svom brdu. No djevojku nisu dobili jer je ona prestrašena mogućnošću da postane zatočenica u jednoj od kula izdahnuła i duša joj je prešla u sirenu s kojom se kupala.

Druga legenda govori o dječaku kojega je mlada djevojka zamolila da je nave-

čer odnese na obližnju i strmu stijenu (zvanu Krug Sv. Anđela). Dječak se bojao da nije dovoljno snažan, ali je djevojka bila vrlo lagana pa ju je uspio prenijeti. Na kraju mu je iz zahvalnosti priznala da je kuga i da svoje najmilije izvede iz Dvigrada ako ih želi spasiti. Dječak je smjesta s majkom, bratom i sestrom otišao prema Kanfanaru i to su, prema priči, bili prvi njegovi stanovnici.

Prema legendi u Dvigradu je zakopano blago engleskog gusara Henryja Morgana, a to je znatno pridonijelo uništavanju grada jer su ga mnogi nastojali pronaći

Najpoznatija je ipak legenda o zakopanom blagu slavnoga engleskog gusara Henryja Morgana koji se borio protiv Španjolaca, ali je u jednom trenutku razljutio Engleze koji su ga htjeli uhvatiti. Bježeći pred potjerom skrio se u

Limski zaljev i s posadom i blagom nastavio bježati prema Dvigradu gdje je blago zakopao. Poslije je otplovio prema Jamajci, ali blago nije uzeo. Priča je vjerojatno neistinita iako u blizini postoji naselje Mrgani (navodno su se prije zvali Morgani), ali je sigurno pridonijela daljnjoj devastaciji Dvigrada jer su mnogi u protekla tri stoljeća pokušali pronaći zakopano blago [7 - 12]. (nastavit će se)

IZVORI

- [1] Foscan, L.: *Porte e mura dell città, terre e castella della carsia e dell'Istria*, Unione italiana Rovigno, Università popolare di Trieste – Centro di ricerche storiche, Rijeka–Trst, 2003.
- [2] Fučić, B.: *Istarske freske*, Zora, Zagreb, 1963.
- [3] Ivetac, J.: *Korijeni istarskih gradova*, Josip Turčinović, Pazin, 2002.
- [4] Foscan, L.: *I castelli medioevali dell'Istria*, Edizioni Italo Svevo, Trst, 1992.
- [5] Šonje, A.: *Crkvena arhitektura zapadne Istre*, Zagreb-Pazin, 1982.
- [6] Marković, N.: *Crkva sv. Martina u Svetom Lovreču Pazentičkom – privatna crkva porečkih biskupa ili istarskih (mark)grofova?*, Histria, godišnjak Istarskog povijesnog društva (2011), 1., str. 13-36
- [7] Juroš Monfardin, F.: *Dvigrad: povijesno-arheološka skica*, Histria Archaeologica (1999), 30., str. 155-164
- [8] Levak, M.: *Nastanak i povijesni razvoj ranosrednjovjekovnog Dvigrada*, Annales – Series historia et sociologia (2007), 2., str. 305-314
- [9] Bratulić, J.: *Posjet Dvigradu*, Društvena istraživanja (1993), 2., str. 72-77
- [10] Marušić, B.: *Kompleks bazilike Sv. Sofije u Dvogradu*, Histria Archaeologica (1971), 2., str. 1-90
- [11] Marušić, B.: *Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom*, Histria Archaeologica (1974), 4-5., str. 1-191
- [12] Šonje, A.: *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1981.

FORTIFIED SETTLEMENTS IN THE POREČ AREA

Located between the mouth of the river Mirna and Limski Bay, west of the road Buje – Pula, numerous settlements have emerged in the inland of the Istrian peninsula, at locations of former ancient fortresses. Of such settlements, Višnjan is the closest to Poreč as the central urban area, which oldest part was developed on a conical hill, while the suburbs grew on the sunny slopes. The other settlements are Sveti Ivan od Šterne (St. John of Šterna), Sveti Lovreč (St. Lawrence), Gradina and completely abandoned town of Dvigrad. For a long time, Sveti Lovreč (St.

Lawrence) was the seat of all Venetian property in Istria outside of towns, and it prides itself of a rich construction heritage, with the most famous church being the church of Sv. Martin (St. Martin) from the 11th century. Dvigrad wasn't destroyed during the wars but was once devastated by diseases and left abandoned. Today it serves as a valuable site for exploring medieval urbanism in this area. Plans are made for a thorough archaeological research and conservation of the found remains, and eventually for its transformation into an archaeological park.